

Теменуга ТЕНЕВА

ШУ „Епископ Константин Преславски“, България

**„ЕДИН СКВИЛИОН“ ОТГОВОРИ – МЕТОДИЧЕСКИЯТ ВЪПРОС И НЕГОВИТЕ РЕШЕНИЯ В ОБУЧЕНИЕТО (ПО ЛИТЕРАТУРА)
(Упражнение за улеснение)**

Temenuga TENEVA

Konstantin Preslavsky University of Shumen, Bulgaria

**ONE SQUILLION ANSWERS – THE METHODOLOGICAL QUESTION
AND ITS SOLUTIONS IN TEACHING (LITERATURE)
(Exercise for Convenience)**

The article discusses different points of view in reply to the main methodological question, presupposing different teaching strategies (particularly in literature): How is it best to educate the Bulgarian student? The problems concerning the position of the state educational requirements, the teachers, the students and the parents are highlighted. The reasons for Bulgaria's lag in the PISA results could be summarised as follows: lack of constructive relations between university specialists and the standardizing education institution; lack of interest in the providers of educational services on the part of its users, i.e. the students.

Ключови думи: методическият въпрос, обучението по литература, отношението на университетите – образователни институции; учениците като потребители на образователната услуга.

Keywords: the methodological question, literature teaching, the relationship between universities and educational institutions, students as users of educational services.

– Ей, дребосъчке, кое беше толкова ужасно смешно?

– Току-що открих, че със сигурност мога да отговоря на един сквиллион въпроси.

.....

– Това, че има страшно много въпроси за един-единствен отговор, това е много забавно, нали? Но само с една забавна игра Анна не беше доволна.

– Сега ще го играем така: Ти казваш отговор и аз измислям въпросите към него. И ако знаеш един-единствен отговор, към който да има един-единствен въпрос, печелиш. Оказа се, че колкото по-малко въпроси имаше към даден отговор, толкова по-важни и значими бяха те. Какъв объркан свят! Започна да ми харесва все повече и повече да знам отговорите на сквиллиони въпроси. [...] Само другият край на скалата ми създаваше главоболия. Не намирах нито един отговор, към който да имаше само един въпрос. Играта просто не можеше да бъде спечелена.

(Из главата **Един сквиллион въпроси**, „Мистър Бог, тук е Анна“, Фин¹)

Да опитаме и ние играта на поклонника на математиката, физиката и другите природни науки – Фин, и 6-годишната дребосъчка Анна:

Отговорът е **урок**. И към него могат да бъдат зададени „един сквиллион“ (неопределимо много) въпроси. Някои от тях са:

– Как се нарича единицата учебно време, в която се преподава–усвоява единица учебно съдържание?

– Коя е основната форма, в която протича образователният процес в училище?

– Разновидности на какво са 40-минутните колективни дейности в клас, в които се възприемат нови знания, правят се упражнения и/или обобщения за затвърждаването им?

– Какво получаваш от живота, когато трябва да се справиш с някаква трудност? (*Това да ти е за урок!*)

– Коя дума се е получила от старославянското *у-ректи* (в-речта, в-говоренето) от глагола *rekti* (говоря), в който представката служи за усиляване на кореновото значение²?

Ако конкретизираме отговора в **литературен урок**, въпросите намаляват, което – по логиката на Фин и Анна – показва тяхната значимост:

– Кой урок изучава словесното творчество в културната история на човечеството?

– Кой урок се различава от останалите в образователния дискурс по това, че запознава учениците не с някаква научна област, а с фикционалната (измислената) реалност на художественото слово?

– Преподаването в кой урок се определя от инвариантните (жанровите) модели на неповторимите като изказване художествени текстове?

И да, няма отговор, към който да може да бъде зададен само един въпрос. Простичкият пример на Анна, че 3 е отговорът на $1+1+1$, както и на $1+2$, $8-5$ и т.н., може да бъде потвърден с всякакви други отправни опознавателни посоки

¹ Фин е псевдоним на Сидни Джордж Хопкинс, който освен на „Мистър Бог, тук е Анна“ е автор и на „Книгата на Анна“ и „Анна и Черният рицар“.

² <https://lexicography.online/etymology/%D1%83/%D1%83%D1%80%D0%BE%D0%BA> – 29.06.2020, 22:59.

към един и същ наблюдаван/изучаван предмет, явление, област от света около и у човека.

Различните пътища–питания към у-знаването (влизането в знанието) обаче са също толкова „сквилион“ (неизброими), колкото и възможностите на различните намирания–отговаряния по пътя... Казано с други думи – когато **въпросът, насочващ търсенето, е един, а отговорите са множество**, зависищо от ситуациите/контекста на решенията. Защото дори най-простите на пръв поглед задачи могат да променят еднозначния си отговор: ако се съберат с любов един мъж и една жена, след няколко месеца тяхната сума от 2 може да стане 3; ако една истина „може съвсем да отчая тия хора“, значи тя не е непременно „добро“, както лъжата – „Аз с очите си я видях, бяла такава, бяла. Ще я видиш и ти.“ – не е непременно „зло“, щом носи надеждата за оцеляване.

„Въпрос на гледна точка“ биха казали в едно популярно предаване. Самият израз, съдържащ думата за питане, указва възможността за различни позиции, от които зависи отговарянето. В учебната зала младите художници наблюдават един и същ модел и създават картини, които си приличат, но няма как да са еднакви – гледните им точки към наблюдавания обект не съвпадат, уменията, настроеността им, докато рисуват – също. След като видимото може да има толкова варианти на реакция, „отговаряне“, какво остава за въобразеното, предадено с думи, които предизвикват и нашето въображение – да „видим“ с вътрешните си очи каручката на пътя, отпуснатия чембер на жената и едва подаващото се изпод чергата лице на болното момиче. Всъщност нашата гледна точка към картината, с която започва „По жицата“ на Й. Йовков, не е само наша – ние гледаме през очите на Моканина, който знае, че „когато жените отпуснат тъй ръченика си, мъчи ги не толкоз жегата, колкото нещо друго“. Дали ще се доверим на това знаене (отговаряне), зависи от убедителността на разказвача, но и от нашия житейски, читателски, емоционален опит в срещането с непознати.

Като един от най-големите провокатори на „различните гледни точки“ към едно-и-същото художествената литература е и един от най-развиващите въобразението и мисленето учебни предмети. Което ще рече, че образоващите ѝ (формиращите личността) функции имат необикновения потенциал да създават с помощта на фикционалното реалностите на всеки читател. Въпросът е **как**? Как потенциалната енергия на човекосъздаването в литературата преминава в кинетиката на самото човекоставане. Това е методическият въпрос, предизвикващ начините, определящи етапите на образоването чрез/с художественото слово. И не просто „как“, а **как е най-добре** – за ученика, за общността, която го припознава като „един от нас“, за времето на осъществяването му с всичките му умения, желания, потребности.

Добре. Но „най-добре“ от различните гледни точки на отговарящите също е множество със сквилион решения. На социалния/системния полюс **Държавните образователни изисквания** (ДОИ) постановяват, че „българският език и

литература са едни от най-важните средства“, чрез които „се е създадала, утвърдила и продължава да се създава“ националната ни идентичност³. И се изброяват компетентности, които, след като се постигнат от учениците, най-добре ще проявяват тяхното българско самосъзнание. Една от най-важните с оглед на социалната им интеграция е способността за откриване и коментиране „на връзката между художествения смисъл на литературното произведение и житейските проблеми, които стоят пред личността“⁴. Как обаче ще се създаде това умение с помощта на „Антигона“ и „Хамлет“ в 8. клас, „Пътешествията на Гъливер“ и „Есенна песен“ (Бодлер) в 10-и и т.н. зависи от **методическите решения на учителя**. А те са следствие от начините, по които той отработва насоките на „официалната“ методика в учебници и помагала, както и от личните му професионални компетентности и характерови особености. Ветрилото от възможности се разтваря неограничено. В практиката обаче повечето избират шаблонизирани (и в този смисъл по-лесно възпроизводими) модели на преподаване, понякога от времето на тяхното ученичество, и така губят интереса на своите ученици към образователния предмет.

На отсрещния **полюс на ученика – потребител на образователната услуга**, „най-добре“-то може да има съвсем други основания. За амбициозните бъдещи „граждани на света“ резултатите от SAT и TOEFL често са по-важни от националните (само)определения, а европейските и глобалните световни ценности – по-значими от оцелелите в историческите превратности идеали на българщината. За задоволения с всичко и финансово осигурен бъдещно продукт на консуматорското общество пък четенето на художествена литература е загубено време и няма общо с „най-добре“, защото не допринася с нищо към подобряването на материалния му статус. Обратната социална среда също не обещава о-дух-отворяване с изкуството на словото – за учениците, нямащи възможност за ползване на съвременните технологични услуги поради бедност и/или ниска култура, са проблем и традиционните начини за четене – книжарници, библиотеки. За тях „най-добре“ може да е просто физическото оцеляване. Колко, в какви училища и на какви учители попадат учениците, чийто усреднен профил е предположен в ДОИ, също е въпрос с нееднозначен отговор.

Между двата полюса се разполагат **родителите**, които имат своето трето разнолико множество от представи как е „най-добре“ да се случва образоването на техните деца. И често тези представи са формирани с претенции към учебните програми и компетенциите на учителите, за които нямат компетентността да изказват оценки. Роптаят срещу неразбираемостта на „Под игото“, но много от тях също не са го чели, защото вероятно Вазовият роман им е бил

³ Приложение №1 към чл. 4, т. 1. Държавни образователни изисквания. Културно-образователна област: български език и литература. с. 2 – <https://www.mon.bg/bg/100105>

⁴ Пак там, с. 15.

преподаван несъответно на читателските им възможности и на самия себе си. Ако знаеха стихотворението „Аз съм българче“, щяха да са наясно, че двете „непознати“ думи в него – „тача“ и „милея“, заслужават да бъдат обяснени заради нравствените и емоционалните им значения, независимо че са извън сегашната употреба на езика ни. Затова пък уж по детски изказаната инициация „Аз съм българче“ в повторителността на казването си формира самосъзнание от **силна майка**, учеща да „**обичам** (наште планини зелени)“, което прави детето **свободно** („в край свободен аз живея“), а само свободата дава възможност за **растеж** („расна в дни велики, в славно време“). Така в 4 строфи са внушени най-важните основания на „**българин** да се наричам – първа радост е за мене“. Без „силната майка“ в началото обаче няма как да се случи тази радост и да е искрена (може би симптом на отслабената ѝ роля са рецитациите на стихотворението, които обикновено започват от втората строфа). Все по-модерно става и **домашното образование**⁵, което в повечето случаи е негативен вот към Системата и я замества със семейни интерпретации на други, по-успешни според родителите, педагогически системи или техни елементи.

Извънредната ситуация, в която внезапно се озова обществото ни по повод на обявената „пандемия“ през март 2020, парадоксално приближи трите групи – учители, ученици, родители – въпреки социалната изолация. Виртуалните класни стаи мотивираха всички с цел спасяване от „нулева учебна година“. Учителите спешно научиха нови начини на преподаване, проверяване, оценяване; учениците се показаха по-умели в дистанционното изпълнение на задачите; родителите бяха волни и неволни свидетели на педагогическите взаимодействия и станаха по-разбиращи както собствените си деца, така и техните учители.

Този привидно неограничен диапазон от поведенчески, вербални, интерактивни прояви на образоването с помощта на художествената литература изисква не само своята обективна „съответност“ (Дамянова 2005) на условията, в които се случва педагогическият дискурс, но и активизиране на присъщия за образователния предмет **вътрешен коректив на въздейственост** върху мисленето, въображението, изразяването на личностовата индивидуалност и самостоятелност (т.е. – **образеност**). Със своята **въобразена-подобна-на-истинската** реалност художественият текст разиграва възможни житейски ситуации, които вживяват катарзисно читателя без потискащото усещане за невъзвратимост. Житейският израз „заслужавам още един шанс“ (но не е сигурно, че ще го получа) литературата мултиплицира толкова пъти, колкото са необходими за усвояването на определена опитност, пък макар и „на уж“.

Отделно играта на автора с текстовите компоненти упражнява дивергентното (творческото, откривателското) мислене с повторителността на жанровите модели, активизиращи конвергентното мислене, което обаче непрекъс-

⁵ <https://www.bnr.bg/varna/post/101165731/domashno-obrazovanie> – 29.06.2020, 20:56.

нато се оказва изненадано от непознатата съчетаемост на познатото. В „Серафим“ на Йовков най-важният събитиеен момент (сюжетната кулминация) не присъства в разказаното действие, а се случва в повествователната тъмнина, когато разказвачът си почива, но героите явно не – някак си Серафим е заговорил Павлина, дал ѝ е парите си, заделени за ново палто, а от разговора му с Еньо на другия ден читателят разбира как тъй се дават „пари на човек, когото не познаваш“. В „Косачи“ на Елин Пелин вместо да четем как някакви косачи се трудят, ги слушаме да си разправят приказки, а най-младият от тях – Лазо – се хваща на „благите им лъжи“ и си тръгва за вкъщи. В поетическите текстове играта с думите е във вихъра си – сменят се местата и акцентите им („език свещен“, „език прекрасен“, „та мойта младост, мале, зелена“), струпват се съгласни и гласни, създаващи звукови картини („гарванът грачи грозно, зловещо“), всичко говори, пее („малко цвете съм в полето“, „Балканът пее...“), прескачат асоциации в необикновени образи („на мойто щастие сънят“); римите създават текст в текста (зов – /птица/ устрелена – ранена – любов, „Стон“, Яворов); ритъмът тръби или унася („ста-ни-ста-ни, ю-нак бал-кан-ски“ – ямб, „пом-ниш-ли, пом-ниш-ли ти-хи-я двор“ – дактил) ...

Всички същностно изразяващи **особености на художественото слово са явни или скрити дидактически пособия**, учещи „колко хубост, мощ се крий“ в българската реч – „гъвкава, звънлива“ („Българският език“, Вазов), създаващи комуникативни умения за ползването ѝ във всякакви ситуации с добра езикова грамотност (защото писменото слово запечатва в съзнанието правилните граматични и правописни форми), информиращи за човека и света през различните епохи и култури, а оттам – помагачи за ценностния избор и светогледните позиции на четящия. Дали и как се използват тези пособия обаче, пак е въпрос с неопределен брой решения. Много често „художествените средства“ само се (по)казват като в някакъв каталог – „Език свещен“ е инверсия; „Да се завърнеш в бащината къща“ актуализира мита за вечното завръщане; „Балканът – полето“ проявява опозицията „горе – долу“, ... (и какво от това?). За да се получи образоването, човекоставането с тях, е необходимо осъзнатото им ползване като аргумент на разбирането. Затова присъщата на словесната художествена реалност способност да манипулира мисленето и представите на реципиента, може да се активира само от съответни на неговия актуален профил съображения, средства, подходи. Много често обаче те не проявяват познатите педагогически и методически стандарти.

Още повече, че стандартите се „обновяват“ на големи интервали и с отчайващо закъснение. Последните ДООИ са от 2015, когато с НАРЕДБА №5 от 30.11. се отменя НАРЕДБА № 2 от 18.05. 2000(!)⁶. За тези 15 години се случват много променящи света и в частност – нашия свят, събития. Някои от тях:

- През 2000-та година Google става основна търсачка на Yahoo, а 4 години по-късно вече е самостоятелна. В 2005-та „очилата“ пускат Google Maps и

⁶ <https://www.mon.bg/bg/100105>

Google Earth, както и чат услугата Google Talk – хората вече имат поглед над целия свят и могат да си говорят с повечето хора в него.

- На 1 януари 2007 България и Румъния са приети в Европейския съюз. През същата година започват да се налагат телевизорите с плосък екран (край на тежките кинескопи).

- През 2010 стратегическата онлайн игра Word of War Craft, създадена през 2004 от Blizzard Entertainment, вече има 12 млн. активни потребители. Българските гилдии са едни от най-силните и почти във всеки клас от 5. до 12. има нейни играчи.

- Управляването на протези и апаратура става с мозъчни сигнали (това даде на Стивън Хокинг още години възможност да отправя посланията си).

- 2008 – открита е вода на Марс, което задава съвършено нови перспективи за човечеството.

През последните 5 години, в които действат „новите“ ДОИ, скоростта на промените се увеличи главоломно:

- Китайски учени успяват да телепортират фотони (светлинни частици) от Земята в Космоса с помощта на лазери и огледала.

- Телефоните ни са вече мощни компютри, с които можем да търсим, получаваме и изпращаме неограничено количество информация навсякъде по света. Все повече от брандовете произвеждат смартфони, използващи NFC технологията, позволяваща обмена на данни между всякакви устройства, като по този начин могат да бъдат извършвани плащания и други операции, обезсмислящи портфейлите и още редица губещи време и ресурси операции.

И докато технологичните улеснения обсебват все повече от дейностите на „юзърите“/потребителите, образователната методика – вместо да изпреварва с 10 години времето на обучение (за да подготви учениците за професионалната им реализация след завършване на училище), се опитва да догони интересите на учениците, маркирайки иновативност. Всички се научиха да правят PowerPoint презентации, но много малко знаят как да ги правят така, че да оживяват „представлението“ на урока, а не да го заменят. Сайтът *Уча.се* се превърна от забавна алтернатива на самостоятелната подготовка на учениците в основно средство за обучение – директори абонират цялото училище за съдържанието му и по всички предмети уроците се преподават с 10–15-минутните клипчета, после с тестовете за проверка на усвоеността и всичко е точно. Нищо, че образите на писателите в анимациите са шаржово унижени, а анализите на текстовете – схематизирани като рецепти за бързо хранене. Търговската успеваемост на *Уча.се* привлича все повече млади учители, които вместо да учат учениците в училище, измислят начини за представяне на учебното съдържание „бързо, лесно, смляно“⁷.

⁷ Днес с 15 000 уроци по всички предмети от 1. до 12. клас *Уча.се* покрива 97% от учебния материал.

Easy-образованието, създавано от easy-културата⁸, не е лош проект. Целта на продуктите в днешния свят е да бъдат лесни за употреба. Нормално е това да важи и за образователните. Но лекотата не означава профаниране. Означава техники за подобряване на разбирането, използването им или методика, съобразена с обучавания, а не с претенциите на системата и родителите. Когато бях на 10, получих „Пътешествие из Карликания и Ал Джебр“⁹:

Стана една от любимите ми книги, рисувах цифрите човечета из тетрадките си, а след време разбрах, че без да се напъвам, с мерак съм научила неща от математиката много преди да се появят в учебниците ми. За съжаление, **образователната услуга у нас може би е единствената, която не изхожда от потребностите, желанията, нагласите на потребителите ѝ**, а се опитва да ги моделира по свой образ и подобие. И вместо да помогне на ставащия човек да разбере кой е, какъв е, за какво е направен, системата със съдействието на родителите му вмениява кой е и какъв е длъжен да стане.

И пак стигаме до учителя. Той е разпнат в **пресечната точка на изискванията и възможностите за осъществяването им** и се опитва да покаже на системата, че е успял да научи учениците си според нейните очаквания, като в същото време търси неописани никъде начини да ги мотивира да постигнат тези резултати. В ролята на психолог си изгражда профила на всеки един от обучаваните и на всички заедно, като педагог прави всичко възможно да създава спокойна партньорска среда, като специалист по предмета си избира най-същественото от знанието за него и го пре-по-дава колкото се може по-разбираемо и интересно. Който не успява да съвмести всички тези роли, просто пуска филмчето на *Уча.се*.

⁸ За различните проявления на easy(лесната)-култура може да се прочете в статиите на Милена Цветкова.

⁹ В. Льовшин, Е. Александрова. Пътешествие из Карликания и Ал Джебр, София: Техника, 1971.

Има обаче още един медиатор, който тихомълком е изместен в периферията на системата. Образователните институции, постановяващи ДОО, непрекъснато изпускат от поглед хората, които създават, коригират, актуализират методическите концепции и правят каквото могат да подпомогнат знанията и уменията на настоящите и бъдещите учители. **Университетските специалисти по методика** на обучението имат най-непосредствения поглед върху вчерашните ученици, пожелали да бъдат утрешни учители. „Съобразяването на преподавателя и със съвременните методически тенденции, и с осъзнатите като необходимост от студентите интерактивни, хуманистични и със засилена комуникативност образователни модели позволява реализиране на обучение по методика в образователен контекст, при който всеки студент (бъдещ учител) да конструира собственото си знание, различно от това на другите студенти около него (и като мотивация, и като резултат, и като перспектива)“ (Георгиева 2018: 355).

За жалост, бързата смяна на поколенията – вече по две за десетилетие – е съпроводена с все по-ниския старт на студентите филолози и все по-трудното им порастване като професионалисти. Защото влизането в университета с тестове, по-лесни от матуритетните (няма учители и трябва бързо да ги произведем), които пък признават минимум знания с 23 от 100 точки (скоро – с 30, но и това го няма никъде по света), не обещава качествен подбор на бъдещите педагози. Въпреки това във всеки курс се намират „родени учители“¹⁰, които идват, заразени с желание да преподават на все по-трудните (т.е. по-неразбраните) ученици. И от техните университетски преподаватели зависи с каква опитност ще се отправят към средните училища.

Смея да твърдя, че в основните университети работят професори и доценти по методика на обучението по български език и литература, успяващи да бъдат крачки напред в предлагането и апробирането на днешни с поглед към утре методически техники и концепции. Сред тях има бивш министър на образованието, познаващ и лицето, и opakото на системата; има познавач на родовите ни инициационни матрици – от калпака до потурите, от смехотворците до творящите енергии на светлината в храмовете; има цигуларка, съгласяваща езиците на словото и музиката; има автори на учебници... В научните им трудове се чуват предупреждения за причините на образователните срывове, предлагат се проверени в съвместна работа с успешни учители методически практики. И непрекъснато се учат, докато учат другите¹¹.

¹⁰ За предопределението да бъдеш учител, независимо с какво се занимаваш, говоря в статията си „Homo faber и/или homo ludens – разпознаването на учителя (по литература) в процеса на образователното му ставане“. В: Електронно списание LiterNet, май 2011 – <http://liternet.bg/publish8/tteneva/homo-faber.htm>.

¹¹ Като много по-близки до възприятията на учениците студентите могат да предложат успешно конкретни средства за активизиране на вниманието и интереса на обучаваните. По време на стажантска практика в презентация, илюстрираща урок

Разкъсването на логичната постъпателност **училище – университет – институционално стандартизиране** обяснява все по-големите числа, определящи мястото ни по образование в света. Програмата за международно оценяване на учениците PISA¹² по четене, математика и наука показва: 2015 – България е на 45. място от 70 държави; три години по-късно вече сме на 51. място от 79 държави – непосредствено след Мексико и след всички съседи на Балканите. В същото време ученици и студенти на учители и университетски преподаватели като Теодоси Теодосиев, каквито има във всички предметни области, продължават да печелят международни състезания, конкурси, стипендии в най-добрите световни университети. Значи градивни отговори на методическия въпрос „как най-добре може да бъде образован българският ученик“ има. Но освен в единичните практики той има нужда да бъде зададен и като предизвикващ концептуализирането им от позициите на системата, а тя самата да се довери на добрите специалисти в предметните области, които се опитват да чуят гласовете на тези, в името на които тя съществува:

Виктор Здравков Вълчев, 11в клас на 9 ФЕГ „Алфонс дьо Ламартин“, гр. София:

1. Към писателите и редакторите на учебниците:

Живеем в епоха, в която младежта води забързан начин на живот. Колкото и нелепо да звучи, смятам, че учебниците трябва да бъдат написани на по-прост език (по-кратки изречения) и с повече илюстрации/схеми и опити, за да придържат вниманието на учениците. Това важи за всички учебници, не само тези за децата от 1. – 5. клас.

2. Към ръководствата на учебните заведения:

Осигурете повече материална база за правенето на опити и стабилна и качествена връзка с интернет. От опит мога да кажа, че всичко се разбира по-добре видно на клип, отколкото обяснено в рамките на 20 минути.

Правете непрекъснати проверки, за да видите дали учителите във Вашето училище могат да работят това, за което им се плаща. Наемайте педагози, не специалисти.

3. Към Министерството на образованието:

Обърнете се и към учениците, когато дебатирате образователни реформи. Все пак те ще бъдат тези, които са наистина повлияни от тях, а не само учителите. Техните мнения също имат значение.

за „Хамлет“ в 8. клас, колега от магистърска програма беше включила няколко изразителни фотоса на различни изпълнители на ролята. Въпросът към класа беше кое излъчване в най-голяма степен се покрива с представата им за героя. Учениците не обърнаха никакво внимание на сър Лоранс Оливие, на И. Смоктуновски или дори на черното трико на Висоцки. С голям ентузиазъм припознаха трагичния принц в лицето на актьор, чието име чувах за първи път, но се оказа много популярен и харесван от другите му филми. И разговорът продължи с много повече енергия.

¹² <https://www.oecd.org/pisa/> – Programme for International Student Assessment.

Направете необходимите стъпки, за да уравнишете изученото в класните стаи и изисканото на кандидатстудентски изпити и ДЗИ. До какви нива е стигнала държавата ни, когато трябва да краде пари дори от най-младите за частни уроци, които могат да бъдат избегнати чрез реформа в начина на преподаване и в самия преподаван материал (Тенева 2016: 133).

Това беше преди 5 г. Виктор, един от учениците на най-добрата ми учителка наставник, работеща от години в София, вероятно вече е станал каквото е поискал, защото се е научил (помогнали са му да се научи) как. Неговите и на връстниците му отговори, както и на идващите след него обаче продължават да са *on hold* (на изчакване) да бъдат чути от трите групи адресати, към които са отправени. Моите също.

ЛИТЕРАТУРА// BIBLIOGRAPHY

Георгиева 2018: *Георгиева, С.* Полисубективното взаимодействие между преподавателя и студента в обучението по методика – пътят от предпочитаното към осъщественото и осъществимото. – В: Сб. Взаимодействие между преподавателя и студента в условията на университетското образование: традиции и иновации. София: Екс-Прес, 2018. [**Georgieva 2018:** *Georgieva, S.* Polisubektivното vzaimodeystvie mezhdu prepodavatelja i studenta v obuchenieto po metodika – patiat ot predpochitanoto kam osashtestvenoto i osashtestvimoto. V sb. Vzaimodeystvie mezhdu prepodavatelja i studenta v usloviyata na universitetskoto obrazovanie: tradicii i inovacii. Eks-Pres 2018.]

Дамянова 2005: *Дамянова, А.* Конструктивизмът – новата образователна парадигма? – Български език и литература, 2005, №5 Online: <https://liternet.bg/publish3/adamianova/konstruktivizmyt.htm>. [**Damyanova 2005:** *Damyanova, A.* Konstruktivizmat – novata obrazovatelna paradigm? – Balgarski ezik i literatura, 2005, №5.]

Тенева 2016: *Тенева, Т.* Гласовете ви чуваме ли? – отговорите на адресата на образователното съобщение. – Език и литература, 2016, №1–2, 120–134. [**Teneva 2016:** *Teneva, T.* Glasovete vi chuvame li? – otgovorite na adresata na obrazivatelnoto saobshtenie. – Ezik i literatura, 2016, №1–2, 120–134.]